

مبانی فقهی جرم‌انگاری قمار در حقوق ایران

| احسان بابایی* | استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه علوم قضائی و خدمات اداری، تهران، ایران

چکیده

قمار از جمله روش‌های نامشروع کسب مال است که ممنوعیت آن در قوانین کیفری انعکاس یافته است. در آثار فقهی، اقسام قمار با در نظر گرفتن دو شاخص بازی با آلات قمار و شرط‌بندی، مورد بررسی قرار گرفته و آثار تکلیفی و وضعی آن تبیین شده است. با توجه به شاخص‌های یادشده، می‌توان قمار را از آنچه در حکم قمار می‌باشد و از موضوعات مشابه مانند شرط‌بندی و بخت‌آزمایی متمایز کرد. در مقاله حاضر، علاوه بر تحلیل فقهی موضوع، با توجه به قوانین کیفری قبل و بعد از انقلاب، انواع جرایم مرتبط با قمار و شرایط تحقق آن مورد بررسی قرار گرفته است. مقایسه قوانین نشان می‌دهد قانون‌گذار کیفری هر بار رویکردی سخت‌گیرانه‌تر نسبت به قبل اتخاذ نموده است. با این حال، شمول قوانین موجود نسبت به ارتکاب قمار در بستر فضای مجازی به علت ابهام در تعریف با دشواری مواجه می‌باشد. همچنین عدم ارائه تعریف از قمار و موضوعات مشابه مانند شرط‌بندی، موجب برخی اختلاف آراء شده است. از همین رو ارائه تعریف روشن و مبتنی بر موازین فقهی از قمار و موضوعات مشابه که ارتکاب آن در فضای مجازی را نیز شامل شود، ضروری به نظر می‌رسد. واژگان کلیدی: قمار، شرط‌بندی، برد و باخت، بخت‌آزمایی، مسابقات.

مقدمه

از نظر فقهی، قمار از مصادیق «اکل مال به باطل»^۱ به‌شمار می‌رود (مطهری، ۱۳۸۷/۲: ۲۴۳). همچنین براساس مبانی علم اقتصاد، لازمه رشد و توسعه اقتصادی، به‌کارگیری نیروی انسانی و سرمایه‌های اقتصادی در مسیر تولید و ارائه خدمات است. از منظر جرم‌شناسی نیز قمار به‌ویژه زمانی که شکل یک عادت رفتاری به‌خود می‌گیرد؛ اغلب فرد را برای استمرار آن به ارتکاب جرایم دیگر وادار می‌کند. ضمن اینکه گاه قمار، زمینه‌ای برای پول‌شویی توسط گروه‌های مافیایی و مجرمان سازمان‌یافته فراهم می‌کند تا منابع اموال نامشروع خود را در پوشش قمار پنهان نمایند (صبوری‌پور و ترکاشوند، ۱۳۹۷: ۲۷۶). بنابراین جرم‌انگاری قمار از منظر اقتصادی و مطالعات جرم‌شناسی و نیز براساس آموزه‌های دینی قابل دفاع و قابل تبیین است.

موضوع ماده ۷۰۵ تا ۷۱۱ قانون مجازات اسلامی - تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ جرایم مرتبط با قمار است. در قانون یادشده از واژگان قمار، قماربازی، آلات و وسایل مخصوص به قماربازی و قمارخانه، تعریف صورت نگرفته است. از میان این واژگان، برای تشخیص قمارخانه و آلات و وسایل مخصوص به قماربازی، باید به عرف جاری مراجعه کرد، اما برای تعیین دایره مفهومی قمار و شرایط و اقسام آن باید از منابع فقهی سراغ گرفت. به‌علاوه تعیین رابطه قمار با برخی موضوعات دیگر مانند شرط‌بندی و بخت‌آزمایی، برای فهم قلمرو مواد مذکور در قانون مجازات اسلامی ضروری است.

درخصوص پیشینه پژوهش حاضر می‌توان به مقالات «شطرنج از دیدگاه آیت‌الله سیداحمد خوانساری، محمد رحمانی، فصلنامه فقه اهل بیت، ۱۳۷۸: ش ۱۷ و ۱۸» و «احکام فقهی مسابقه ها از نظر آقا جمال و سیداحمد خوانساری، ابوالقاسم یعقوبی، فقه، ش ۱۹ و ۲۰» اشاره کرد که بر تبیین حکم شطرنج و مسابقات، صرفاً براساس دیدگاه‌های فقیهان یادشده تمرکز داشته‌اند. همچنین در مقاله «تحلیل جرم قمار در فقه و حقوق ایران، محمدجعفر حبیب‌زاده و ...، فصلنامه تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۱۳۸۹: س ششم، ش ۲۰» به‌گونه‌ای غیرتفصیلی به تقسیم فقهی انواع قمار اشاره شده و در بُعد حقوقی، عناصر سه‌گانه جرم قمار، موضوع ماده ۷۰۵ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی تبیین شده است و نیز مقاله «قماربازی در فضای مجازی از نظر حقوق کیفری، مهدی چگینی و سیداحمد موسوی، مجلس و راهبرد، س ۱۰، شه ۱۰۰، صص ۳۳۱-۳۵۵»، بر قوانین کشورهایمانند هند، مصر، آلمان و آمریکا درخصوص شرط‌بندی اینترنتی و کاستی‌های

۱- وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ: و اموال‌تان را میان خودتان به ناروا مخورید.

حقوق ایران در این زمینه تمرکز دارد. در مقاله «نسبت‌سنجی فقهی - حقوقی بخت‌آزمایی با قمار، نظری علوم، میثم و محمدحسین اسفندیارپور، مبانی فقهی حقوق اسلامی، س دهم، ش ۲۰» نیز به تبیین صورت‌های مختلف بخت‌آزمایی پرداخته شده است.

در مقاله حاضر، نخست با بررسی آراء فقهی درخصوص قمار، شرایط تحقق قمار و آنچه در حکم قمار است، تبیین خواهد شد و وجه تمایز آن با موضوعاتی مانند شرط‌بندی و بخت‌آزمایی مشخص می‌شود و از این مسیر شرایط مشروعیت مسابقات ورزشی و جوایز آن روشن می‌گردد؛ ضمن اینکه در مورد هریک از عناوین مرتبط، تعریف متناسب ارائه خواهد شد. سپس با مروری بر قوانین کیفری قبل و بعد از انقلاب، سیر تحول عناوین مجرمانه مرتبط با قمار و مجازات‌های مترتب بر آن بررسی خواهد شد و در نهایت مواد قانونی حاکم در شرایط حاضر مورد نقد قرار می‌گیرد.

۱- مفهوم‌شناسی فقهی قمار

از نظر لغوی، واژه قمار به معنای چیزی است که مانند قمر (ماه) گاه کم و گاه زیاد می‌شود (ابن منظور، ۱۱۳: ۵/۱۹۹۵) و از همین جهت با مفهوم اصطلاحی قمار که بُرد و باخت شرط تحقق آن است؛ تناسب دارد. قمار یا مقامره از باب مفاعله است که بر طرفینی بودن آن دلالت دارد.

در منابع فقهی، قمار از مصادیق «میسر» شمرده شده است که در قرآن کریم (مائده: ۹۰)^۱ در کنار خمر، انصاب و ازلام، رجس شمرده و به اجتناب از آن امر شده است. میسر، شیوه‌های قمار به معنای عام را دربر می‌گیرد (المیزان، ۴/۱۳۷۵: ۵۷۰). این واژه، از ریشه یسر، به معنای آسانی می‌باشد (طبرسی، ۳/۱۴۰۸: ۲۳۱) و وجه ارتباط قمار و میسر این است که به واسطه قمار، مال به آسانی و بدون رنج و مشقت، به دست می‌آید (طریحی، ۳/۱۳۷۵: ۵۲۰) و چه بسا همین ویژگی یکی از دلایل امر به اجتناب از آن را توضیح می‌دهد.

در وسایل‌الشیعه در باب ۳۵ از ابواب مکاسب با عنوان «باب تحریم کسب القمار حتی الکعب والجوز والبيض»، روایات مربوط به قمار گرد آمده است. در کتب فقهی نیز این مفهوم ضمن مکاسب محرمه مورد بررسی قرار می‌گیرد. در آثار فقهی، اختلاف نظر فقیهان در مورد شرایط و احکام تحریمی و وضعی قمار انعکاس یافته است؛ همچنانکه در مورد معنای میسر، اختلاف آراء به چشم می‌خورد. برای معنای میسر، سه احتمال، شامل آلات قمار (ما قومربه)، مالی که بر آن قمار صورت

۱- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شراب و قمار و بتها و تیرهای قرعه‌پلیدند [و] از عمل شیطان‌اند پس از آن‌ها دوری گزینید، باشد که رستگار شوید.

می‌گیرد (ما قומר علیه) و نیز بازی با آلات قمار و همراه با شرط‌بندی، مطرح شده است (موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۱۳).

با درنظر گرفتن سه عامل بازی (لعب)، آلات قمار و رهان، مباحث مربوط به قمار در چهار قسم قابل بررسی است. این چهار قسم عبارت‌اند از: بازی با آلات قمار همراه با بُرد و باخت؛ بازی با آلات قمار بدون بُرد و باخت؛ بازی با غیرآلات قمار همراه با بُرد و باخت و بازی با غیرآلات قمار بدون شرط‌بندی (انصاری، ۱/۱۴۱۵: ۳۷۱). بعد از معرفی و بیان احکام چهار صورت یادشده، با درنظر گرفتن ارکان تشکیل‌دهنده قمار و آنچه در حکم قمار است، به شرط‌بندی و بخت‌آزمایی و موارد مشابه خواهیم پرداخت.

۲-۱- بازی با آلات قمار همراه با بُرد و باخت

قسم نخست قمار، شامل لعب (بازی) با آلات قمار همراه با بُرد و باخت است. این نوع قمار از حرمت تکلیفی و حرمت وضعی برخوردار می‌باشد. بنابراین ارتکاب آن معصیت است و تصرف در مالی که از این راه به دست می‌آید، باطل است. قدر متیقن از مفهوم قمار به این قسم اختصاص دارد. در حرمت آن به روایات متواتر و اجماع استناد شده است (انصاری، ۱/۱۴۱۵: ۴۷؛ عاملی، ۴/۱۴۱۹: ۵۵؛ نجفی، ۲۲/۱۳۷۴: ۱۰۹) که در ادامه هر یک از ادله، جداگانه مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در تحقق این قسم از قمار، سه عنصر لعب (بازی)، آلات قمار و بُرد و باخت دخالت دارد. با توجه به شرایط یادشده، می‌توان قمار را این‌گونه تعریف کرد: «قمار، شرط‌بندی طرفین در بازی با آلات و ابزار ساخته شده برای قمار است». این تعریف با آنچه برخی فقها و اهل لغت مطرح کرده‌اند، مطابق است. بنابر آنچه شیخ انصاری در کتاب مکاسب، نزدیک به تعریف طریحی در مجمع البحرین آورده، قمار عبارت است از «الرهن علی اللعب بشيء من الالات المعروفة» (انصاری، ۱/۱۴۱۵: ۳۷۱؛ طریحی، ۳/۱۳۷۵: ۴۶۳). رهان یا شرط‌بندی یا بُرد و باخت را نیز می‌توان این گونه تعریف نمود: قرار دادن امتیازی بین برنده و بازنده یا بین اشخاص ثالث است که بازنده یا شخص ثالث به دیگری می‌دهد. بنابراین شرط‌بندی دایره‌ای وسیع‌تر از قمار را شامل می‌شود؛ زیرا منوط به آلات قمار نیست. درخصوص معیار تشخیص آلات قمار باید به عرف مراجعه کرد. یعنی بازی‌هایی را می‌توان از مصادیق آلات قمار برشمرد که در عرف با شرط-بندی همراه است. برخی فقها نیز خارج شدن آلات قمار از این وصف را ممکن نمی‌دانند (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله صافی گلپایگانی، سؤال ۱۰۳۹).

با در نظر گرفتن لزوم همراه بودن سه شرط بازی، آلات قمار و شرط‌بندی، بسیاری از اعمال دیگر از دایره قمار خارج خواهد شد. می‌توان اعمال مشابه با قمار را با توجه به اشتراک در حرمت تکلیفی و حرمت وضعی با عنوان «در حکم قمار» از قمار به معنای خاص، متمایز نمود.

۱-۳- بازی با آلات قمار بدون برد و باخت

بین فقها در مورد صدق عنوان قمار بر لعب با آلات قمار بدون برد و باخت اختلاف نظر وجود دارد. در مفتاح الکرامه، قمار به «اللعب بالآلات المعده له علی اختلاف انواعها» تعریف شده است (عاملی، ۱۲/۱۴۱۹: ۱۸۴). در مجمع الفائده و البرهان (اردبیلی، ۸/۱۴۰۳: ۴۲) و جامع المقاصد (کرکی، ۴/۱۴۱۴: ۲۴)، بازی با آلات قمار، هر چند با شرط‌بندی همراه نباشد، قمار شناخته شده است. در مقابل، برخی دیگر از فقها، بازی با آلات قمار بدون برد و باخت را از مصادیق عنوان قمار خارج می‌دانند. در جواهر الکلام، اصل قمار، بازی با آلات قمار همراه با برد و باخت ذکر شده است (نجفی، ۴/۱۳۷۴: ۱۰۹)، بلکه برخی دیگر از فقها با صراحت بر عدم صدق قمار بر بازی با آلات قمار بدون برد و باخت تأکید کرده‌اند (خویی، ۱/۱۳۷۴: ۳۷۳؛ موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۷؛ تبریزی، ۱/۱۳۹۹: ۲۱۴). در مورد عدم شمول عنوان قمار بر این قسم گفته شده است که قمار به بازی با آلات قمار همراه با برد و باخت انصراف دارد (انصاری، ۱/۱۴۱۵: ۳۷۲). البته استدلال به انصراف با این اشکال مواجه شده است که انصراف ناشی از غلبه بازی با آلات قمار همراه با شرط بندی در خارج، حجت نیست، بلکه انصراف باید ناشی از غلبه در استعمال باشد. ضمن اینکه اغلب بودن بازی با آلات قمار با برد و باخت نیز مورد تردید است (خویی، ۱/۱۳۷۴: ۳۷۲).

دلیل اصلی بر عدم صدق عنوان قمار بر بازی با آلات قمار بدون برد و باخت، معنای لغوی آن است (موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۷). قمار در لسان العرب (ابن منظور، ۵: ۱۱۳/۱۹۹۵)، مجمع البحرین (طریحی، ۳/۱۳۷۵: ۴۶۳)، القاموس (سعدی، ۱۴۰۸: ۳۰۸)، المنجد (معلوف، ۱۹۹۸: ۱۵۶۹) با قید رهان و شرط‌بندی آمده است.

در این میان برخی فقیهان، نه تنها بازی بدون برد و باخت با آلات قمار را مشمول عنوان قمار ندانسته‌اند، بلکه در حرمت تکلیفی آن نیز تشکیک کرده‌اند (خوانساری، ۳/۱۴۰۵: ۲۸). با این حال غالب فقیهانی که بازی با آلات قمار بدون شرط‌بندی را مصداق قمار نمی‌دانند، این عمل را حرام می‌شمارند. دلیل بر حرمت بازی با آلات قمار بدون برد و باخت، شمول «میسر» بر آلات قمار (موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۱۴) و نیز روایاتی است که بر وجوب اجتناب از آلات قمار دلالت دارد (خویی، ۱/۱۳۷۴: ۳۷۳). کسانی که بازی بدون برد و باخت با آلات قمار را حرام می‌دانند، معتقدند نهی در روایات به اثر ظاهر و منافع متداول آن، یعنی بازی با آلات قمار، تعلق می‌گیرد.

امر به اجتناب از آلات قمار، مقید به بُرد و باخت نیست. همچنان‌که بازی با آلات قمار نیز مانند آنچه بین امیران و خلفای جور متداول بود، همیشه با بُرد و باخت همراه نبوده است (موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۱۲). نتیجه اینکه هرچند قسم دوم را نمی‌توان از مصادیق قمار به معنای خاص دانست، اما با توجه به حرمت تکلیفی، می‌توان آن را در حکم قمار برشمرد.

۴-۱- بازی با غیر آلات قمار با بُرد و باخت

اگر بازی با غیر آلات قمار با راهنه و برد و باخت همراه باشد، حرام شمرده شده است (عاملی، ۴/۱۴۱۳: ۷۰). فقها در باب «السبق و الرمايه»، راهنه را تنها به موارد منصوص در روایات منحصر دانسته‌اند و سایر موارد را حرام شمرده‌اند (مکاسب انصاری، ۱: ۳۷۵).

در مورد صدق عنوان قمار بر این قسم نیز اختلاف نظر یادشده در مورد قسم دوم وجود دارد. از یک سو برخی فقها، راهنه با غیر آلات قمار را مصداق عنوان قمار می‌دانند (طباطبایی، ۲/۱۴۱۸: ۴۱؛ انصاری، ۱/۱۴۱۵: ۳۷۵) در مقابل برخی دیگر، راهنه را برای تحقق قمار کافی نمی‌شمارند (موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۸) و معتقدند استعمال قمار بر این قسم، از سنخ استعمال مجازی است و چه بسا قمار شمردن بازی با غیر آلات قمار همراه با بُرد و باخت به واسطه اتحاد در حکم باشد؛ چراکه بر حرمت آن اتفاق نظر وجود دارد.

برای حرمت تکلیفی بازی همراه با بُرد و باخت به برخی روایات از جمله روایتی که طبق آن شرط بندی جز در تیراندازی و اسب سواری و شتردوانی، موجب لعن ملائکه شمرده شده، استناد شده است^۱ که در آن آمده است: «... همانا ملائکه از شرط بندی متنفر هستند؛ مرتکب شرط بندی را لعنت می‌کنند، جز در مورد مسابقه اسب یا شتردوانی، تیراندازی و نیزه بازی» (حرعاملی، ۱۳/۱۴۰۹: ۳۴۷؛ تبریزی، ۱/۱۳۹۹: ۲۱۸). امام خمینی مستند به موارد کاربرد لعن در آیات قرآن کریم که در مورد محرمات شدید و اشخاص مرتکب آن‌ها و نیز کفار، منافقان و شیطان استعمال شده است، معتقد است نمی‌توان در ظهور لعن بر حرمت تردید کرد. هرچند لعن در برخی روایات دلالت بر کراهت دارد، اما این موضوع منافاتی با ظهور لعن در حرمت ندارد (موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۳۳).

۱- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ سَيَّابَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَاعَبْدَ اللَّهِ عَنِ شَهَادَةِ مَنْ يَلْعَبُ بِالْحِمَامِ - قَالَ لَا بَأْسَ إِذَا كَانَ لَا يُعْرِفُ بِنَفْسِي - قُلْتُ فَإِنَّ مَنْ قَبَلْنَا يَقُولُونَ قَالَ عُمَرُ وَ سَيِّطَانٌ - فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ - إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَنْفُرُ عِنْدَ الرَّهَانِ - وَ تَلْعَنُ صَاحِبَيْهِمَا خَلَا الْحَافِرَ الْخُفَّ وَ الرَّيْشَ وَ النَّصْلَ - فَإِنَّهَا تَحْضُرُهُ الْمَلَائِكَةُ - وَ قَدْ سَأَبَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ أُجْرَى الْخَيْلِ.

همچنین برای حرمت بازی با غیر آلات قمار همراه با بُرد و باخت به برخی روایات استناد شده است که در آن از بازی کردن با گردو و تخم‌مرغ و ... نهی شده است، (حرعاملی، ۱۴۰۹/۱۲۰:۱۳؛ خویی، ۱/۱۳۷۴: ۳۷۶). البته بر استدلال به این روایت این اشکال مطرح شده است که چه بسا در گذشته گردو و تخم‌مرغ نیز از آلات قمار محسوب می‌شده است (موسوی خمینی، ۲/۱۴۱۵: ۲۴). در این میان، صاحب جواهر، نظری متفاوت دارد و معتقد است دلیلی بر حرمت تکلیفی بازی با غیر آلات قمار هرچند با بُرد و باخت همراه باشد، وجود ندارد؛ البته این عمل از جهت حکم وضعی موجب بطلان است و تصرف در مال حاصل از آن مصداق اکل مال به باطل شمرده می‌شود (نجفی، ۲۲/۱۳۷۴: ۱۰۹). حرمت تکلیفی به‌طور مستقیم به فعل مکلف تعلق می‌گیرد و وظیفه او را در اجتناب از عمل خاصی مشخص می‌کند (صدر، ۱/۱۳۶۴: ۲۵۷). در مقابل، حکم وضعی مانند بطلان، مستقیماً راجع به فعل مکلف نیست؛ بلکه وضعیت اشیاء یا ذات مکلف را بیان می‌کند. بنابراین گرچه طبق نظر صاحب جواهر، بازی با غیر آلات قمار همراه با بُرد و باخت، حرام تلقی نمی‌شود، اما مال حاصل از بازی نیز به ملکیت برنده در نمی‌آید؛ مگر اینکه به‌واسطه وفاء به عهد باشد (نجفی، ۲۲/۱۳۷۴: ۱۱۰) بر این نظر اشکال گرفته شده است که دلیلی بر لزوم وفا به عهده که مبتنی بر عقد فاسد باشد، وجود ندارد. در اینجا سبب تملک وجود ندارد تا آثار ملکیت بر آن مترتب شود (انصاری، ۱/۱۴۱۵: ۳۷۷).

۱-۵- بازی با غیر آلات قمار بدون بُرد و و باخت

بازی با غیر آلات قمار بدون بُرد و باخت از این جهت اهمیت دارد که بسیاری از مسابقات ورزشی و بازی‌های فکری را دربرمی‌گیرد. این مسابقات و بازی‌ها در جامعه امروز کارکردهای فرهنگی، اقتصادی و حتی سیاسی دارد و در بُعد فردی نیز در سلامت جسمی و روحی افراد نقش دارد. درخصوص مشروع بودن این قسم از بازی‌ها نیز پاره‌ای از اختلاف‌نظرهای فقهی وجود دارد؛ ضمن اینکه با فرض جواز، پیش‌بینی جایزه نیز نیازمند در نظر گرفتن ضابطه‌ای است که آن را از شرط‌بندی و بُرد و باخت خارج کند.

شهید ثانی در مسالک، ریشه اختلاف نظر درباره جواز مسابقه در غیر موارد منصوص را با توجه به اختلاف در قرائت حدیث نبوی توضیح می‌دهد. از رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم روایت شده است: «لا سبق إلا فی نصل أو خفّ أو حافر^۱» (حرعاملی، ۱۹/۱۴۰۹: ۲۵۳). می‌توان واژه «سبق»

۱- عن الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن الوشاء عن عبدالله بن سنان عن ابي عبدالله عليه السلام قال: سمعته يقول لا سبق الا في نصل أو حافر أو نصل يعني النضال.

را با فتح باء و سکون آن خوانند. طبق احتمال اول، برگزاری مسابقه در غیر موارد منصوص اگر با بُرد و باخت همراه نباشد، حرام نیست؛ هرچند در مورد مال حاصل از بُرد و باخت، تملک صورت نخواهد گرفت. اما بنابر احتمال دوم، غیر از موارد یادشده، انجام هرگونه مسابقه‌ای حرام است. شهید ثانی قرائت با فتح باء را دارای شهرت می‌داند و به دلیل موافقت آن با اصل اباحه و نیز ترتب فایده بر این مسابقات به جواز مسابقه بدون بُرد و باخت در غیر موارد منصوص سه‌گانه متمایل است (عاملی، ۱۳/۶: ۷۰). این نکته نیز قابل ذکر است که این روایت نخستین بار در کتاب عوالی اللئالی (ابن ابی‌جمهور، ۳/۲۶۵) آمده است. برخی این کتاب را ضعیف دانسته‌اند، بلکه اعتبار مصنف را نیز مورد مناقشه قرار داده‌اند (بحرانی، ۱۴۰۵: ۹۹/۱). با توجه به اینکه این روایت در کتب حدیثی معتبر نیامده است، از شهرت روایی برخوردار نیست. قدمای فقهان نیز طبق آن فتوا نداده‌اند و بنابراین از شهرت فتوایی نیز برخوردار نمی‌باشد. به‌علاوه مشخص نیست فقها به این روایت به‌عنوان دلیل جواز مسابقه بدون بُرد و باخت تمسک کرده باشند. ضمن اینکه سند این روایت به‌علت معلی بن محمد که نجاشی او را مضطرب دانسته است، دچار ضعف می‌باشد (اعرافی، ۸/۱۳۹۷: ۱۰۵).

در جامع‌المدارک نیز جواز مسابقه بدون بُرد و باخت با غیر آلات قمار پذیرفته شده است؛ چراکه با وجود احتمال دلالت روایت بر بطلان تملک، نمی‌توان حکم به حرمت کرد و اگر گفته شود که روایت دلالت بر حرمت دارد، می‌توان ادعای انصراف منع به وجود شرط‌بندی را مطرح نمود. به علاوه برای جواز این سنخ مسابقات می‌توان به وجود غرض صحیح و ترتب فایده عقلایی بر آن همچون صحت جسم، استدلال شده است (خوانساری، ۳/۱۴۰۵: ۳۰). در مصباح‌الفقاهه، این نکته مطرح شده است که با صرف نظر از قوت احتمال قرائت «سبق» با فتح، باید گفت روایت مجمل است و نمی‌توان به آن تمسک کرد (خویی، ۱/۱۳۷۴: ۳۸۰) و در نتیجه باید برائت جاری نمود. ضمن اینکه در برخی روایات به مسابقه امام حسن و امام حسین علیهما‌السلام در حضور پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم اشاره شده است (مفید، ۲/۱۴۱۳: ۱۲۸) و در کتب فقهی مورد استناد قرار گرفته است (نجفی، ۲۲/۱۳۷۴: ۱۰۹). همچنین طبق نظر محقق اردبیلی و نیز محقق سبزواری، اساساً روایت یادشده با هر دو قرائت، دلالتی بر حرمت ندارد، با این توضیح که حتی اگر سبق در روایت با سکون و به‌معنای مصدری باشد، می‌تواند تنها دلالت بر عدم فضیلت داشته باشد (اردبیلی، ۱۰/۱۴۰۳: ۱۶۸؛ سبزواری، ۱/۱۴۲۳: ۷۱۸).

در مقابل، صاحب ریاض‌المسائل مسابقه غیر از موارد سه‌گانه منصوص را حتی بدون بُرد و باخت، جایز نمی‌داند (طباطبایی، ۲/۱۴۱۸: ۴۰). از جمله دلایلی که برای حرمت این قسم، شمرده شده، اجماع است (حلی، ۲/۱۴۱۴: ۳۵۴) که به دلیل مدرکی بودن، تعبدی نیست و استدلال به آن

مورد اشکال واقع شده است (موسوی خمینی، ۱۴۱۵/۲: ۳۴) ضمن اینکه استناد به اجماع منقول با اشکال کبروی عدم حجیت مواجهه است (خویی، ۱۴۱۷/۲: ۱۳۴-۱۳۸).

همچنین برای حرمت بازی با غیرآلات قمار با وجود عدم بُرد و باخت به ادله مربوط به نهی از لهو و باطل استناد شده است (حُرعاملی، ۱۴۰۹/۱۷: ۳۱۶؛ کلینی، ۵/۵۱/۱۴۲۹). این دلیل نیز با اشکال عدم ملازمه لهو و باطل بودن با حرمت عمل، مواجه شده است (خویی، ۱/۱۳۷۴: ۳۸۱).

۱-۶- حکم وضعی مال حاصل از قمار

قمار از اسباب تملک محسوب نمی‌شود و در نتیجه آن، نقل و انتقال صورت نمی‌گیرد و با توجه به نامشروع بودن قمار، تصرف در مال حاصل از آن، مصداق اکل مال به باطل است. بنابراین باید به صاحب مال مسترد شود. حکم وضعی قمار و موارد در حکم قمار و انطباق آن با قاعده اکل مال به باطل در نظرات فقهی معاصر مورد تأکید قرار گرفته است. برای نمونه طبق نظر آیت‌الله خامنه‌ای «مالی که از طریق قمار محرم به دست می‌آید- اعم از آنچه موضوعاً و حقیقتاً قمار است و آنچه موضوعاً قمار نیست، اما در حکم قمار می‌باشد- تصرف در آن حرام است. پس اگر خود آن مال باقی می‌باشد، باید آن را به صاحبش رد کند و اگر تلف شده است، در صورتی که از مثلیات است، مثل آن را، و اگر قیمی است، قیمت آن را باید بدهد» (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، احکام آموزشی: قمار) و نیز مطابق آنچه در رساله آیت‌الله بهجت آمده است: «خریدن چیزی که از قمار یا دزدی یا از معامله باطل تهیه شده، باطل و تصرف در آن چیز حرام می‌باشد و اگر کسی آن را بخرد، باید به صاحب اصلی‌اش برگرداند» (بهجت، ۱۳۹۲: مسأله ۱۶۲۷).

۲- تمایز قمار از مفاهیم مشابه

۱-۲- شرط بندی

پیش‌تر بیان شد که رهان یا شرط بندی یا برد و باخت عبارت است از «قراردادن امتیازی بین برنده و بازنده یا بین اشخاص ثالث است که بازنده یا شخص ثالث به دیگری می‌دهد». بنابراین شرط بندی دایره‌ای وسیع‌تر از قمار را شامل می‌شود؛ زیرا منوط به آلات قمار نیست. حرمت مرهانه یا شرط بندی، مورد اتفاق است و در این مورد می‌توان به روایت یادشده با مضمون لعن ملائکه (حرعاملی، ۱۴۰۹/۱۳: ۳۴۷) استناد کرد.

حرمت مرهانه و شرط بندی حتی مواردی که مشمول عنوان بازی و لعب نیست را هم دربر می‌گیرد. از نظر صاحب ارشاد الطالب، بازی و لعب، هر چند قید تحقق قمار است. اما در حرمت مرهانه دخالت ندارد. به همین علت، هر چند بر مسابقات همراه با بُرد و باخت در زمینه خطاطی یا بنایی یا

نجاری و مانند آن، عنوان قمار صدق نمی‌کند؛ اما با این حال حرمت مراهنه، موارد یادشده را نیز شامل می‌شود (تبریزی، ۱/۱۳۹۹: ۲۱۸).

صدق رهان و شرطبندی با تعدد شرکت‌کنندگان در بازی و مسابقه منافات ندارد. بنابراین تأمین امتیاز موضوع شرطبندی توسط شرکت‌کنندگان و پرداخت به برنده، مصداق شرطبندی و دارای حرمت خواهد بود. البته هرگونه جایزه قرار دادن، به معنای رهان و شرطبندی نیست، مانند دادن جایزه مسابقه به برنده - بدون دخالت سایر شرکت‌کنندگان - توسط شخص ثالث که در این صورت از عنوان شرطبندی خارج است.

برخی فقها وفای به وعده را حتی اگر بین بازنده و برنده صورت گرفته باشد، مصداق شرطبندی نمی‌دانند (نجفی، ۲۲/۱۳۷۴: ۱۱۰؛ مغنیه، ۴/۱۹۷۷: ۲۳۴). وفای به وعده در مقابل التزام به عهد و عقد است. عقد، قرارداد الزامی بین شرکت‌کنندگان در مسابقه می‌باشد و ذیل عنوان شرطبندی و بُرد و باخت قرار می‌گیرد. اما در وعده، خصوصیت الزام‌آور بودن وجود ندارد و بازنده با رضایت، به برنده چیزی را به عنوان جایزه پرداخت می‌کند. همچنین جعاله به عنوان قالب شرعی برای دادن جایزه مطرح شده است (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله سیدمحمد شیرازی: مسأله ۲۹۵۹).

تحقق قمار منوط به شرکت افراد در بازی همراه با بُرد و باخت است و شرطبندی سایرین مانند تماشاگران یا پیش‌بینی‌کنندگان نتایج مسابقه، قمار محسوب نمی‌شود - هرچند با تسامح از آن تعبیر به قمار شود - با این حال این نوع شرطبندی نیز مشمول حرمت تکلیفی و حرمت وضعی است. در این مورد نیز به روایاتی که به صورت مطلق، بر منع رهان و شرطبندی دلالت دارند، استناد می‌شود. این موضوع در فتاوای برخی فقهای معاصر انعکاس یافته است:

«شرطبندی تماشاگران بر روی بُرد و باخت بازیکنان یا تیم‌ها در مسابقات ورزشی حرام است و نیز مواردی که افراد، نتیجه مسابقات را روی برگه‌هایی پیش‌بینی می‌کنند و آن برگه را با مبلغی پول به مرکز ورزشی یا غیر آن تحویل می‌دهند و در پایان به کسانی که درست پیش‌بینی کرده‌اند، جایزه داده می‌شود، قمار و حرام بوده و گرفتن آن مال نیز حرام می‌باشد» (سیستانی، مسأله ۲۲۵۹) و نیز در فتوای یکی دیگر از فقهای معاصر آمده است: «تعیین جایزه به غیر برنده مسابقه جایز نیست؛ پس آنچه در زمان ما رایج شده که تماشاگران بر سر پیروزی یکی از افراد مسابقه‌دهنده، شرطبندی می‌کنند، اگر او برنده شود، به فردی که او را پیش‌بینی کرده، جایزه می‌دهند و آن را «رایسز» می‌نامند، جایز نیست» (الطباطبایی الحکیم، ۲/۱۴۱۶: ۱۹۸).

۲-۲- قمار از طریق فضای مجازی

با گسترش فضای مجازی و افزایش کاربران اینترنت، امکان طراحی بازی‌های قمار در این بستر فراهم شده است. با توجه به اینکه در تحقق قمار، حضور در مجلس واحد و حتی هم‌زمان بودن حرکات طرفین در بازی شرط نیست، قمار در این بستر نیز مشمول ادله منع قمار می‌شود (اعرافی، ۸/۱۳۹۷: ۴۲۱).

۲-۳- قرار دادن جایزه برای مسابقات

امروزه به‌عنوان برگزاری مسابقات، جشنواره‌ها و المپیادها و... جوایزی برای برندگان و برگزیدگان در نظر گرفته می‌شود. این رویدادها محدود به مسابقات ورزشی نیست، بلکه زمینه‌های فرهنگی و علمی را نیز دربر می‌گیرد. چنانچه مبتنی بر اصل آزادی قراردادهای، عدم مخالفت صریح برای معامله را صحیح بدانیم، قراردادن جایزه برای این سنخ مسابقات با اشکال مواجه نیست. اما اگر عقود صحیح و مشروع، منحصر به عقود معین باشد، در این صورت قرار دادن جایزه برای مسابقات ورزشی، فرهنگی و علمی را باید ذیل یکی از عقود معین تعریف شود. جعاله، اجاره و وعده هبه به عنوان راهکار برای مجاز شمردن جایزه مطرح شده است (پورمحمدی، ۱۴۰۰: ۲۳۰-۲۶۲).

طبق عقد جعاله، شخص یا سازمان برای برندگان و برگزیدگان جایزه‌ای در نظر می‌گیرد. البته باید در نظر داشت که جعاله عقدی جایز است که تا وقتی عمل به اتمام نرسیده است، هریک از طرفین می‌توانند رجوع کنند. همچنین مانند سایر عقود جایز، به موت و جنون هریک از طرفین منفسخ می‌شود.

اگر پرداخت جایزه بر مبنای اجاره باشد، مؤجر، شخص یا سازمان برگزارکننده مسابقه خواهد بود و شرکت‌کنندگان اجیر هستند. با توجه به اینکه موضوع عقد اجاره، تعهد به نتیجه است، با تحقق نتیجه توسط یکی از شرکت‌کنندگان، او مستحق اجرت المسمی خواهد بود.

راه‌حل سوم، مرکب از دو عمل حقوقی وعده و هبه است، به این صورت که شخص یا سازمان برگزارکننده مسابقه، به شرکت‌کنندگان وعده می‌دهد که به برنده جایزه خواهد داد. این روش با این اشکال مواجه است که وعده صورت گرفته، برخلاف دو حالت جعاله و اجاره، الزام‌آور نیست.

۲-۴- مشارکت شرکت‌کنندگان در تهیه جایزه

گاه شرکت‌کنندگان در مسابقه، به‌عنوان ورود و ثبت نام در مسابقه، مبلغی پرداخت می‌کنند. چنانچه مبلغ دریافت شده صرف تأمین هزینه‌های انجام مسابقه شود، با اشکال مواجه نیست؛ اما اگر دریافت مبلغ ثبت نام در ازای انجام هزینه‌ها نیست و همه یا بخشی از آن به تأمین جایزه اختصاص پیدا کند، مصداق رهن و بُرد و باخت قرار می‌گیرد و حرام است.

۲-۵- حرمت ساخت و خرید و فروش ابزار قمار

منظور از ابزار قمار، ابزاری هستند که کارکرد اصلی آن‌ها قمار است. با توجه به اطلاق نهی «فاجتنبوا» در آیه ۹۰ سوره مائده، می‌توان نتیجه گرفت، علاوه بر قدر متیقن که بازی با آلات قمار می‌باشد، مواردی مانند خرید و فروش و ساختن ابزار قمار نیز مشمول حرمت است (اعراف، ۸/۱۳۹۷: ۴۳۴).

۲-۶- بخت‌آزمایی

لاتاری یا بخت‌آزمایی به این صورت انجام می‌شود که در آن بلیت‌هایی با نشان یا اعداد فروخته می‌شود. قرعه‌کشی، بستر انجام بخت‌آزمایی است. همه یا بخشی از پول حاصل از فروش بلیت‌ها به کسی که در قرعه کشی برنده می‌شود یا شماره بلیت او با عدد صحیح منطبق می‌باشد، تعلق می‌گیرد. در توضیح المسائل امام خمینی آمده است: «بلیط‌های بخت‌آزمایی که متعارف شده است می‌فروشند به مبلغ معینی، پس از آن با قرعه‌کشی به اشخاصی که قرعه به نام آن‌ها بیرون بیاید، مبلغ معینی می‌دهند، خرید و فروش آن‌ها جایز نیست و باطل است» (موسوی خمینی، ۱۳۹۲: مسأله ۲۸۶۷). مشابه همین توصیف در کلام سایر فقها نیز دیده می‌شود (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله سیستانی، ملحقات ۲۴ از توضیح المسائل). دکتر کاتوزیان نیز قرارداد بخت‌آزمایی یا لوتری را این‌گونه تعریف می‌کند که «پیمانی است که پیشنهاد آن به عموم می‌شود؛ بدین مضمون که از بین خریداران بلیت یا پرداخت-کنندگان مبلغ معین به اشخاصی که بر مبنای قرعه یا نظام ویژه دیگر برنده می‌شوند، پول یا مال دیگر داده خواهد شد. خرید بلیت یا پرداخت پول وسیله قبول پیشنهاد و شرکت در بخت‌آزمایی است» (کاتوزیان، ۱۳۶۹: ۲۷۹).

با توجه به اینکه بازی، شرط تحقق قمار است (تبریزی، ۱/۱۳۹۹: ۲۱۸)، بخت‌آزمایی، جزء مصادیق قمار محسوب نمی‌شود؛ هرچند حرام شمرده می‌شود. وجه حرمت عملیات بخت‌آزمایی، عدم مطابقت خرید بلیط‌های بخت‌آزمایی با عنوان بیع می‌باشد، زیرا در مقابل مبلغ پرداخت‌شده، تنها یک برگه یا رقم مندرج در آن قرار دارد که فاقد مالیت است (تبریزی، ۱/۱۳۹۹: ۲۲۳) و در نتیجه، تصرف در مال حاصل از بخت‌آزمایی، مصداق اکل مال به باطل خواهد بود. صدق عنوان «اکل مال به باطل» بر بخت‌آزمایی، تنها بر عدم صحت تصرف در مال دلالت می‌کند؛ بنابراین به وسیله این دلیل، اثبات حرمت تکلیفی آن ممکن نیست (محمدی‌گیلانی، ۲/۱۳۷۴: ۲۵۵). البته با فرض اینکه پول پرداخت‌شده در ازای شرکت در قرعه‌کشی باشد، از این حیث که مثنی معلوم است، مشمول ادله «اکل بالباطل» یا «نهی النبی عن الغرور» نخواهد بود (پورمحمدی، ۲۸۲) در این صورت

می‌توان آیه ۹۰ سوره مائده را با توجه به اینکه آلام نوعی قرعه‌کشی می‌باشد، دلیل حرمت برای بخت آزمایی شمرد (پورمحمدی، ۱۴۰۰: ۲۸۷).

«پرداخت مبلغی به شرط شرکت در قرعه‌کشی» و «به‌دست آوردن مال از مجموع پول حاصل از فروش بلیت» دو رکن اصلی بخت‌آزمایی شمرده می‌شود. در کنار بخت‌آزمایی، برخی صورت‌های مشابه نیز قابل تصور است (نظری‌علوم و اسفندیارپور، ۱۳۹۶: ۱۲) که با دو معیار یادشده می‌توان آن‌ها را تفکیک کرد. بنابراین اگر پرداخت مبلغ به قصد شرکت در کار خیر باشد و دریافت برگه به عنوان رسید پرداخت تلقی گردد و دادن جایزه به‌منظور تشویق شرکت در کار خیر باشد، این اقدام، مصداق بخت‌آزمایی قرار نمی‌گیرد و مجاز شمرده می‌شود (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، استفتانات: سؤال ۱۲۳۸ و ۱۲۴۰ و پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله سیستانی: ملحقیات ۲۴ از توضیح المسائل).

۲-۷- جوایز مربوط به فروش کالا

گاهی شرکت‌های تجاری برای ترغیب مردم به خرید محصولات آن‌ها، در ضمن فروش محصولات، به قرعه‌کشی بین خریداران نیز اقدام می‌کنند و به برنده قرعه‌کشی، جوایزی می‌پردازند. این صورت را نمی‌توان از مصادیق بخت‌آزمایی شمرد، زیرا مشتری پول را در ازای خرید کالا می‌پردازد، نه صرف شرکت در قرعه‌کشی، بنابراین با اشکال مواجه نیست (پورمحمدی، ۱۴۰۰: ۲۷۶).

۲-۸- قرعه‌کشی حساب‌های قرض‌الحسنه

جواز قرعه‌کشی حساب‌های قرض‌الحسنه، به انگیزه سپرده‌گذار بستگی دارد. گاه سپرده‌گذاری مشروط به شرکت در قرعه‌کشی است که در این صورت با ربای قرضی مواجه هستیم و قطعاً حرام می‌باشد. اما اگر اصل قرض دادن به بانک دلایل دیگری غیر از شرکت در قرعه‌کشی دارد و جوایز بانکی تنها در انتخاب بانک تأثیر دارد و از سوی دیگر بانک هم بدون تعهد در برابر سپرده‌گذاران، جوایزی را براساس قرعه‌کشی به آن‌ها پرداخت می‌کند، دارای حرمت نیست (پورمحمدی، ۱۴۰۰: ۲۷۷).

۲-۹- خرید حق شرکت در آزمون‌ها

گاه شرکت در آزمون‌های علمی و مهارتی که برای سنجش میزان توانایی شرکت‌کنندگان برگزار می‌شود، مستلزم پرداخت مبلغی مشخص است. دریافت مبلغ، به‌منظور تأمین هزینه‌های برگزاری آزمون می‌باشد و مبلغی به پذیرفته‌شدگان برنمی‌گردد. این آزمون‌ها بازی تلقی نمی‌شوند و برد و باخت در آن راه ندارد. بنابراین مشمول عناوینی مانند قمار، شرط‌بندی و بخت‌آزمایی نخواهد بود (اعرافی، ۱۳۹۷: ۸/۴۸۸).

۳- جرم‌انگاری قمار در قوانین کیفری ایران

۳-۱- قانون تشکیل ایالات و ولایات و حکام-۱۳۲۵

نخستین بار در «قانون تشکیل ایالات و ولایات و حکام» مصوب ۱۴ ذی‌قعدة ۱۳۲۵ ضمن برشمردن وظایف حکام ولایتی به ممنوعیت راه‌اندازی قمارخانه اشاره شده است. در ماده ۳۴ این قانون آمده است: «یکی از مشاغل عمده حکام این است که مراقبت مخصوص در قلع و قمع چیزهایی که موجب فساد اخلاق اهالی می‌شود، مانند قمارخانه‌ها و غیره به‌عمل آورند...» و نیز در بند ۱۶ ماده ۲۲۱ در بیان وظیفه حکام ولایات در مورد نظارت بر کاروان‌سراها، قهوه‌خانه‌ها و مهمان‌خانه‌ها و دیگر اماکن عمومی، بر عدم اجازه قمار و اعمال خلاف شرع تأکید شده است. با این حال، این قانون تنها اقدام به قمار و راه‌اندازی قمارخانه را ممنوع اعلام کرده و مجازاتی برای اعمال یادشده تعیین نکرده است.

۳-۲- قانون مجازات عمومی-۱۳۰۴

در قانون مجازات عمومی مصوب ۷ بهمن ۱۳۰۴، در مورد پنج رفتار مرتبط با قمار، شامل ۱. دایر کردن قمارخانه، ۲. اقدام به قماربازی، ۳. انجام خدمت در قمارخانه، ۴. عدم اعلام وقوع جرایم یادشده و ۵. ارائه گزارش خلاف واقع در این موارد، جرم‌انگاری صورت گرفته است. در این قانون برخلاف «قانون تشکیل ایالات و ولایات و حکام» به اعلام ممنوعیت رفتارهای یادشده اکتفا نشده؛ بلکه برای آن‌ها مجازات نیز تعیین شده است.

بر طبق ماده ۲۴۳ قانون مجازات عمومی «هرکس قمارخانه دایر کرده و مردم را برای قمار به آنجا دعوت کند یا راه دهد، به حبس تأدیبی از شش ماه تا دو سال و به تأدیه غرامت از یکصد الی یک هزار تومان و یا به یکی از این دو مجازات محکوم خواهد شد و تمام نقود و اسباب متعلقه به قمار که در آنجا باشد، ضبط می‌شود». به نظر می‌رسد «دعوت کردن» یا «راه دادن» به قمارخانه، قیدهایی توضیحی برای راه‌اندازی قمارخانه محسوب می‌شوند و جرم مستقل به‌شمار نمی‌رود. در همین ماده، برای افرادی که اقدام به قمار بازی می‌کنند نیز مجازات تعیین شده است. در ادامه ماده ۲۴۳ آمده است: «مجازات اشخاصی که علناً مشغول به قمار می‌شوند، از هشت روز تا شش ماه حبس تأدیبی می‌باشد».

همچنین به موجب بند ۴ ماده ۲۷۵ قانون مجازات عمومی «اشخاصی که در قمارخانه و... قبول خدمتی کرده یا در دایر کردن آن‌ها به‌نحوی از انحاء شرکت یا کمک کنند، مانند پرداخت هزینه محل یا کرایه دادن اثاثیه، معاون مجرم محسوب خواهند شد». ضمن اینکه در بند ۵، به عدم اعلام وقوع جرایم یادشده و ارائه گزارش خلاف واقع توسط ضابطان دادگستری و سایر مأموران صلاحیت‌دار، اشاره شده است: «هرگاه معلوم شود یکی از ضابطان دادگستری و سایر مأموران صلاحیت‌دار از وجود

اماکن نامبرده یا اشخاص مذکور در بند چهارم مطلع بوده و مراتب را به دادسرا اطلاع ندهند، به حبس تأدیبی از سه ماه تا یکسال محکوم می‌شوند. همین مجازات درباره مأموران مذکور مقرر است، در صورتی که گزارش بر خلاف واقع داده باشند».

۳-۳- قانون مجازات اسلامی - ۱۳۶۲

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، در اصل ۴۹ قانون اساسی از اموال ناشی از قمار در ردیف ثروت‌های نامشروع یاد شده است: «دولت موظف است ثروت‌های ناشی از ربا، غصب، رشوه، اختلاس، سرقت، قمار، سوءاستفاده از موقوفات، سوءاستفاده از مقاطعه‌کاری‌ها و معاملات دولتی، فروش زمین‌های موات و مباحات اصلی، دایر کردن اماکن فساد و سایر موارد غیر مشروع را گرفته و به صاحب حق رد کند و در صورت معلوم نبودن او به بیت‌المال بدهد. این حکم باید با رسیدگی و تحقیق و ثبوت شرعی به وسیله دولت اجرا شود». در ماده ۱۴۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۶۲/۵/۱۸ نیز در مقایسه با قوانین سابق، علاوه بر راه‌اندازی قمارخانه، ساختن، وارد کردن و خرید و فروش آلات قمار نیز به فهرست عناوین مجرمانه مرتبط با قمار اضافه شده است. به علاوه به موجب این ماده، تمام نقود و اسباب متعلقه به قمار باید برابر موازین شرعی، حسب مورد معدوم یا به مالک مسترد می‌شود و چنانچه صاحب آن مجهول بود، باید با نظر حاکم صدقه داده می‌شود. همچنین برای اشخاصی که به صورت علنی اقدام به قمار کرده‌اند، مجازات حبس تعیین شده بود و پول‌هایی که از این راه به دست آمده است، باید به نفع خزانة ضبط می‌شد.

همچنین ماده ۱۴۷ این قانون نیز قبول خدمت در قمارخانه و کمک کردن در دایر نمودن قمارخانه و شراکت در آن را به عنوان یک جرم مستقل - و نه معاونت - مستوجب مجازات شلاق تا ۷۴ ضربه شلاق دانسته بود. در این قانون، شرایط تحقق و نیز میزان مجازات عدم اطلاع‌رسانی از جرایم مرتبط با قمار و نیز ارائه گزارش خلاف واقع، نسبت به قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ تغییری نکرده بود. در مجموع قانون‌گذار در سال ۱۳۶۲، متأثر از تحولات ناشی از پیروزی انقلاب اسلامی، رویکردی سخت‌گیرانه‌تر در مقابله با قمار به اجرا گذاشت. جرم شمردن ساختن و وارد نمودن و خرید و فروش آلات قمار و نیز تشدید مجازات اقدام به قمار به صورت علنی از جلوه‌های این رویکرد جدید به‌شمار می‌رود.

۳-۴ - کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده)

مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ فصل بیست و هفتم کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی در کنار تجاهر به استعمال مشروبات الکلی و ولگردی به تعیین شرایط و مجازات جرایم مرتبط با قماربازی اختصاص دارد. این مواد به موجب طرح اصلاح موادی از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) در ۲۳ آبان سال ۱۴۰۰ تغییر یافت. هرچند به علت وجود

برخی ابهامات، مورد تأیید شورای نگهبان قرار نگرفته است. در تغییر صورت گرفته، قمار، شرط-بندی و بخت‌آزمایی تعریف شد و نقص قبلی برطرف شده است.

به موجب تبصره ۱ ماده ۷۰۵ «قماربازی عبارت است از هر نوع بازی که طبق قواعد خاص آن بازی، بازنده یا بازندگان وجه، مال، منفعت، خدمت یا امتیاز مالی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به برنده یا برندگان پرداخت می‌کنند». هرچند در تعریف قمار به آلات قمار تصریح نشده است، اما می‌توان گفت ویژگی پرداخت بازنده به برنده طبق قواعد خاص آن بازی، به آلات قمار اشاره دارد.

همچنین در تبصره ۲ ماده ۷۰۵ «شرط‌بندی عبارت است از هر نوع مشارکت دو یا چند شخص درخصوص پیش‌بینی وقوع امری خاص که بازنده یا بازندگان ملزم به پرداخت وجه، مال، منفعت، خدمت یا امتیاز مالی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به برنده یا برندگان باشد». در ادامه این تبصره برخی موارد از عنوان شرط‌بندی خارج شده است. شرط‌بندی بر روی نتیجه مسابقه بین اشخاص شرکت‌کننده در مسابقات سوارکاری، تیراندازی و شمشیربازی و هر مسابقه‌ای که موجب تقویت بنیه دفاعی و نظامی جمهوری اسلامی است و مسابقه با تانک و هواپیما و سایر ادوات جنگی که کاربرد نظامی و دفاعی دارد، مشمول مجازات ماده ۷۰۵ نیست.

تبصره ۳ ماده ۷۰۵ نیز به بخت‌آزمایی اختصاص دارد. «بخت‌آزمایی عبارت است از هر نوع مشارکت دو یا چند شخص درخصوص انجام قرعه‌کشی یا هر اقدام مبتنی بر شانس یا انتخاب تصادفی که در نتیجه آن کل یا بخشی از وجه، مال، منفعت، خدمت یا امتیاز مالی پرداخت شده یا در تعهد پرداخت قرار گرفته شرکت‌کنندگان به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به یک یا چند نفر از شرکت‌کنندگان که بر مبنای قواعد آن بخت‌آزمایی برنده محسوب می‌شوند، پرداخت شود».

با در نظر گرفتن آنچه درخصوص حرمت تکلیفی شرط‌بندی مطرح شد، این امکان وجود دارد که طبق قاعده التعذیر لکل عمل محرم، شرط‌بندی را نیز قابل مجازات دانست و در صورت خدشه بر قلمرو شمول قاعده، قدر متیقن شامل اقداماتی است که به مخالفت با شرع، تعدی و فساد می-انجامد، خواهد بود (التبیری، ۱۴۱۷: ۲۷۱).

از جمله اشکالات مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ فصل بیست و هفتم کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی این بود که به‌کارگیری واژگان «قمارخانه» و «اماکن» که ظهور در مکان‌های فیزیکی دارد، به واسطه اصل قانونی بودن جرم و مجازات، موجب تردید در شمول این مواد بر فراهم کردن امکان انجام قمار در فضای مجازی شده بود. در حالی که در تغییر صورت گرفته در ماده ۷۰۶ طرح اصلاح موادی از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی درباره جرایم مرتبط با قماربازی یا شرط‌بندی و بخت‌آزمایی این اشکال برطرف شده است. در این ماده آمده است: «هر شخص، مکان یا هر نوع فضای حقیقی یا مجازی برای قماربازی یا شرط‌بندی یا برگزاری بخت‌آزمایی دایر یا اداره کند. به حبس درجه شش محکوم

می‌شود». همین تغییر در اصلاح ماده ۷۰۸ مشاهده می‌شود که در آن تولید، معامله، عرضه، حمل یا نگهداری ابزار مخصوص قماربازی اعم از رایانه‌ای و غیررایانه‌ای، جرم‌انگاری شده است. یا در اصلاح ماده ۷۰۹ به معاونت با اقداماتی مانند ساخت، طراحی، نگهداری، پشتیبانی یا راه‌اندازی قمارخانه، مرکز شرط‌بندی و بخت‌آزمایی در فضای حقیقی یا مجازی اشاره شده است. به این ترتیب با اصلاح صورت گرفته، امکان مجازات مرتکبان جرایم مربوط به قماربازی، شرط‌بندی و بخت‌آزمایی در فضای مجازی فراهم شده است.

البته این برداشت نیز در مورد مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ ممکن است که واژه قمارخانه به‌عنوان مثال ذکر شده است و با توجه به الغاء خصوصیت، می‌توان احکام قمار را شامل فضای مجازی دانست و نیز در صورت شک به اصاله‌الاطلاق استناد کرد و قمار در فضای مجازی را نیز مشمول مواد یادشده محسوب نمود.

۳-۴-۱- ضبط مال حاصل از قمار به‌عنوان جریمه

در مواد ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷ و ۷۰۹ طرح اصلاح موادی از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی، به ضبط اموال و عواید حاصل از جرم، ضبط مال و ضبط اموال ناشی از جرم اشاره شده است که معنایی همسان دارند. در واقع ضبط وجه متعلق به قمار را باید یکی دیگر از موارد مجازات در نظر گرفت. قبلاً در مورد مال حاصل از قمار، مستند به فتاوی‌ای فقهی گفته شد قمار، وسیله ایجاد ملکیت نیست و عین مال حاصل از قمار و مانند آن در صورت عدم امکان رد عین یا مثلی بودن، باید به صاحب مال مسترد شود. در تبیین دیگری از امکان استرداد مال، آمده است: «قمار و گرو بندی به دلیل مخالفت با نظم عمومی و اخلاق حسنه باطل است. پس نه تنها دینی از آن به‌وجود نمی‌آید، آنچه را که بازنده نیز به ناروا پرداخته است، می‌تواند پس بگیرد. به بیان دیگر، از اقدامی نامشروع، نه دینی حقیقی به‌وجود می‌آید، نه دین اخلاقی و شرافتی و نباید چنین توهم شود که تنها دعوای مطالبه دین ناشی از قمار شنیده نمی‌شود» (کاتوزیان، ۱۳۹۱/۲: ۲۸۲). بنابراین وجه متعلق به قمار باید به مال‌باخته مسترد گردد. از سوی دیگر در ماده ۶۵۴ قانون مدنی آمده است: «قمار و گرو بندی باطل و دعوای راجعه به آن مسموع نخواهد بود. همین حکم در مورد کلیه تعهداتی که از معاملات نامشروع تولید شده باشد، جاری است». بر همین مبنا شرط‌بندی «بنا به تصریح مقنن در ماده ۶۵۴ قانون مدنی، باطل و دعوای راجعه به آن، مسموع نخواهد بود» (نظر ۷/۹۶/۶۶۰-۱۳۹۶/۳/۲۱ اداره کل حقوقی قوه قضائیه). معنای مسموع نبودن دعوای راجعه به قمار این است که برنده نمی‌تواند برای دریافت مال مورد ادعای خود در دادگاه طرح دعوا کند. بنابراین می‌توان گفت ماده ۶۵۴ نسبت به استرداد اموال به مال‌باخته ماده ساکت است و در فرض سکوت، طبق اصل ۱۶۷ قانون اساسی و بنابر فتاوی‌ای معتبر فقهی، عین مال حاصل از قمار و در صورت عدم امکان رد عین یا مثلی بودن، مانند آن باید به صاحب مال مسترد شود. البته با توجه

به تغییر صورت گرفته در قانون تعزیرات ۱۳۷۵ در مقایسه با قانون مجازات اسلامی ۱۳۶۲، بحث استرداد عین مال فقط مربوط به حالتی است که مجرم دستگیر و اموال ناشی از قمار ضبط نشده باشد.

نتیجه

قمار از مصادیق اسباب نامشروع کسب مال می‌باشد که از نظر فقهی حرام و از نظر حقوقی جرم‌انگاری شده است. با در نظر گرفتن دیدگاه فقیهان درباره قمار می‌توان بین قمار به معنای خاص و آنچه در حکم قمار است، تفکیک کرد. قمار به معنای خاص، شامل بازی با آلات قمار همراه با بُرد و باخت می‌شود، اما موارد در حکم قمار، شامل بازی با آلات قمار بدون بُرد و باخت و بازی با غیر آلات قمار اما با بُرد و باخت است. البته طبق نظر غالب فقها، همه موارد یادشده دارای حرمت تکلیفی و از نظر وضعی نیز محکوم به بطلان هستند. بخت‌آزمایی نیز هر چند از جهت وضعی، این گونه است، اما با در نظر گرفتن شرایط قمار، مصداق آن محسوب نمی‌شود و تعیین مجازات برای آن نیازمند پیش‌بینی صریح آن در قوانین کیفری بود. در مورد وصف مجرمانه شرط‌بندی نیز به علت وجود ابهام در قانون مجازات اسلامی، در آراء قضائی اختلاف نظر وجود داشت که با اصلاح قانون و تصریح به مجرمانه بودن شرط‌بندی و بخت‌آزمایی، این ابهام برطرف شده است.

در قوانین کیفری قبل و بعد از انقلاب، علاوه بر قمار، برخی رفتارهای مرتبط با آن مانند دایر کردن قمارخانه، معاونت در آن، خرید و فروش و وارد نمودن آلات قمار نیز دارای وصف مجرمانه شناخته شده است. بررسی سیر قوانین کیفری در ایران نشان می‌دهد قانون‌گذار به تدریج، رویکردی سختگیرانه در پیش گرفته است. این رویکرد در افزایش عناوین مجرمانه و نیز مجازات مترتب بر جرایم نمود یافته است.

در آخرین تغییر، به طرح اصلاح موادی از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده)، نقص عدم تعریف موضوعات مرتبط با قمار برطرف شد و قماربازی، شرط‌بندی و بخت‌آزمایی تعریف گردید. همچنین ارتکاب رفتارهای یادشده در فضای مجازی نیز قابل مجازات شمرده شده است.

به این ترتیب برخی کاستی‌های موجود در طرح ماده واحده اصلاح مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ قانون مجازات اسلامی، برطرف شده است؛ اما همچنان عدم ارائه شاخص برای حرفه قرار گرفتن عناوین یادشده یا عدم تناسب مجازات‌های مقرر، وجود دارد. ضمن اینکه اشاره به برخی مسابقات مانند مسابقه یا ادوات جنگی مانند تانک و هواپیما که شرط‌بندی در آن فاقد وصف مجرمانه است؛ به علت عدم مصداق در شرایط فعلی از بایسته‌های قانون‌گذاری فاصله دارد.

منابع

فارسی

- اعرافی، علیرضا (۱۳۹۷)، مکاسب محرمة محرمات ورزش و بازی، جلد هشتم، چاپ اول، قم: مؤسسه اشراق و عرفان.
- بهجت، محمد تقی (۱۳۹۲)، جامع المسائل، قم: انتشارات البهجه.
- پورمحمدی، رضا (۱۴۰۰)، بررسی فقهی و حقوقی عقد قمار، قم: بوستان کتاب.
- چگینی، مهدی و سیداحمد موسوی (۱۳۹۸)، «قماربازی در فضای مجازی از نظر حقوق کیفری»، مجلس و راهبرد، شماره صد، سال دهم.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر و عمرانی، سلمان ... (۱۳۸۹)، «تحلیل جرم قمار در فقه و حقوق ایران»، فصلنامه تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی، شماره بیست، سال ششم.
- خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۹۲)، رساله توضیح المسائل، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- رحمانی، محمد (۱۳۷۸)، «شطرنج از دیدگاه آیت‌الله سیداحمد خوانساری»، فصلنامه فقه اهل بیت، شماره هفده و هجده، سال پنجم.
- صبورپور، مهدی و ترکاشوند، عرفانه (۱۳۹۷)، «پول‌شویی در بستر بانکداری مجازی، در: سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی»، تهران: بنیاد حقوقی میزان.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۵)، المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۱)، عقود معین، مشارکت‌ها، صلح، چاپ نهم، تهران: گنج دانش.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۹)، حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها، تهران: به‌نشر.
- محمدی‌گیلانی، محمد (۱۳۷۴)، «اسناد فقهی، بلبط بخت‌آزمایی، محمدی‌گیلانی»، فقه اهل بیت (فارسی)، شماره دوم، سال اول.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۷)، مجموعه آثار، تهران: انتشارات صدرا.
- نظری‌علوم، میثم و اسفندیارپور، محمدحسین (۱۳۹۶)، «نسبت‌سنجی فقهی - حقوقی بخت‌آزمایی با قمار»، مبانی فقهی حقوق اسلامی، شماره بیست، سال دهم.
- یعقوبی، ابوالقاسم (۱۳۸۹)، «احکام فقهی مسابقه‌ها از نظر آقاجمال و سیداحمد خوانساری»، فقه، شماره نوزده و بیست، سال ششم.

عربی

- ابن ابی‌جمهور (۱۴۰۳ ق)، عوالی اللئالی العزیزة فی الاحادیث الدینیة، قم: انتشارات سید الشهداء.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۹۹۵ م)، لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العرب.
- اردبیلی، احمد بن محمد (۱۴۰۳ ق)، مجمع الفائده و البرهان، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- انصاری، مرتضی بن محمدامین (۱۴۱۵ ق)، کتاب المکاسب، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- البحرانی، الشیخ یوسف (۱۴۰۵ ق)، الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- تبریزی، جواد (۱۳۹۹ ق)، ارشاد الطالب الی التعلیق علی المکاسب، قم: مطبعه مهر.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.

- حلی، حسن (۱۴۱۴ ق)، التذکره الفقها، قم: مؤسسه آل‌البتیت.
- خامنئی (۱۴۲۰ ق)، اجوبه الاستفتائات، الطبعة الثالثة، بیروت: الدار الاسلامیه.
- موسوی خمینی، سیدروح الله (۱۴۱۵ ق)، المکاسب المحرمه، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خوانساری، سیداحمد (۱۴۰۵ ق)، جامع المدارک فی شرح مختصر النافع، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- خویی، سیدابوالقاسم (۱۳۷۴ ق)، مصباح الفقاهه، نجف: مطبعه حیدریه.
- خویی، سیدابوالقاسم (۱۴۱۷ ق)، مصباح الاصول، جلد دوم، قم: کتابفروشی داوری.
- سبزواری محمد باقر بن محمد مؤمن (۱۴۲۳ ق)، کفایه الاحکام، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- سعدی، ابوحبیب (۱۴۰۸ ق)، القاموس الفقہی لغه و اصطلاحا، دمشق: دارالفکر.
- صدر، محمدباقر (۱۳۶۴ ق)، دروس فی علم الاصول، بیروت: دارالکتب اللبنانی.
- طباطبایی حکیم، سید محمد سعید، (۱۴۱۶)، منهاج الصالحین، بیروت: دارالصفوه.
- طباطبایی، سید علی (۱۴۱۸ ق)، ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل، قم: مؤسسه آل‌البتیت علیهم السلام.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۸ ق)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفه.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵ ق)، مجمع البحرین، تهران: چاپ مرتضوی.
- عاملی، زین الدین بن علی (۱۴۱۳ ق)، مسالک الافهام الی تنقیح الشرائع الاسلام، چاپ اول، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- عاملی، سید جواد بن محمد حسینی (۱۴۱۹ ق)، م فتاح الکرامه، چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- فیروزآبادی (۱۳۷۱ ق)، القاموس المحيط، بیروت: دار الجیل.
- کرکی (محقق ثانی)، علی بن حسین (۱۴۱۴ ق)، جامع المقاصد، چاپ دوم، قم: مؤسسه آل‌البتیت علیهم السلام.
- کلینی، ابوجعفر (۱۴۲۹ ق)، محمد بن یعقوب، الکافی، قم: دارالحدیث.
- معلوف، لوئیس (۱۹۸۸ م)، المنجد فی اللغه، دار المشرق، چاپ سی، بیروت: دارالمشرق.
- مغنیه، محمدجواد (۱۹۷۷ م)، فقه الامام الصادق، بیروت: دار العلم للملایین.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۳ ق)، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، چاپ اول، قم: کنگره شیخ مفید.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۷۴ ق)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

منابع الکترونیکی

- اداره کل حقوقی قوه قضائیه: <https://edarchoquqv.eadl.ir/>
- دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی خامنه‌ای: <https://farsi.khamenei.ir/index.html>
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله سیدعلی سیستانی: <https://www.sistani.org/persian>
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله سیدمحمد شیرازی: <http://www.shirazi.ir/imam-shirazi>
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی: <https://saafi.com>
- پایگاه اطلاع‌رسانی پلیس فتا: <https://www.cyberpolice.ir/node/۱۴۳۸۴۵>
- خبرگزاری قوه قضائیه: <https://www.mizan.news>